

Een marxistische transcriptie: Poulantzas over belangen

Probleemstelling

De vraag naar de relaties die privé-belang, groepsbelang en algemeen belang met elkaar verbinden is ouder dan Marx. Men is geneigd te denken dat de marxistische kritiek op de burgerlijke filosofie over de belangenrelaties geformuleerd wordt in termen van 'de politieke economie heeft goed gezien dat . . . , maar ze heeft niet gezien dat . . . , ze slaagt er nooit in om te zien dat . . . '(1).

Nochtans is Marx' kritiek radicaler dan de opsomming van de treffers en van de flaters die hij bij zijn voorgangers heeft gevonden. Zijn kritiek heeft niets minder tot object dan de wijze zelf waarop zijn voorgangers de zaak bekeken: een wijze die hen niet toeliet te zien wat er te zien viel. Wat is hiervan de oorzaak? Eenvoudig dat Marx' burgerlijke voorgangers er niet in geslaagd zijn om van de juiste vraagstelling uit te gaan. Daarom begint ieder spreken vanuit een marxistisch standpunt met het formuleren van de juiste vraagstelling. De gangbare taal over privé-belang, groepsbelang en algemeen belang moeten we eerst her-formuleren om het probleem van de belangenrelaties in een marxistisch discours te kunnen behandelen. Dit probleem van de belangenrelaties duidt direct op de juiste vraagstelling, te weten de vraag naar de verhouding tussen sociale klassen, macht en staat (2). Nicos Poulantzas, een leerling van Althusser, biedt hierbij een kostbare hulp.

A. De belangen waarover wetenschappelijk te spreken valt, zijn de klassebelangen.

Het behoort tot het marxistisch gemeengoed om over 'klassebelangen' te spreken en om dit soort van belangen centraal te plaatsen. Wil men tot een juiste probleemstelling komen, dan kan men er geen vrede mee nemen dit gemeen-

* Dr. K. Boey, C.I. Nijmegen, Vakgroep sociale en politieke wijsbegeerte

** Drs. P. Meijs, F.E.W. Tilburg, Vakgroep sociale wijsbegeerte en sociale ethiek

goed te herhalen. Men moet eerst en vooral preciseren wat men onder *klassen* verstaat om dan te laten zien in welke zin de klassen hun *belangen* hebben.

1. De sociale klassen

Wanneer Poulantzas 'het probleem van het theoretisch statuut van de klassen' (3) aan de orde stelt, wijst hij onmiddellijk iedere historico-genetische lectuur af van de teksten die Marx aan dit onderwerp heeft gewijd (bv. in het communistisch manifest). Hiermee wordt een lectuur bedoeld die Marx' inzicht als volgt samenvat: aanvankelijk zouden zich economische belangenbotsingen hebben voorgedaan tussen enerzijds geïsoleerde arbeidende individuen en anderzijds geïsoleerde kapitaalbezitters, vervolgens zouden deze arbeiders zich in hun strijd syndicaal gegroepeerd hebben en uiteindelijk zouden ze zich georganiseerd hebben in een politieke partij om aldus als *arbeidersklasse* de strijd met het kapitaal aan te binden.

De grond van Poulantzas' bezwaar tegen een lectuur die tot de zo even samengevatte voorstelling van zaken besluit, is dat de wijze van kijken die de historico-genetische benadering karakteriseert, niet deugt. Het gaat om een burgerlijke benadering die niet los komt van de historicistische vraagstelling en die *daarom onwetenschappelijk blijft* (4). Hoe moeten we ons dan Poulantzas' alternatieve en wetenschappelijke benadering voorstellen?

De marxistische wetenschap heeft voor oog de wijze waarop een maatschappijformatie gestructureerd wordt door een overheersende produktiewijze samen met resten van andere produktiewijzen. Deze wetenschap analyseert verder de structuur van de zo even vermelde produktiewijzen. Deze laatste bestaan uit een economische en politieke en een ideologische instantie: ieder van deze instanties is op haar beurt gestructureerd, terwijl de genoemde instanties in hun onderlinge relaties de structuur van een produktiewijze uitmaken. Hierbij staat voorop dat het economische in laatste instantie bepalend is voor de structuur van een produktiewijze. Binnen het economische, dat gevormd wordt door de eenheid van produktieverhoudingen en produktiekrachten, hebben de produktieverhoudingen het primaat. De produktieverhoudingen manifesteren zich in de vorm van machtsverhoudingen tussen de sociale klassen (5). Dit moeten we eerst in herinnering roepen om de definitie te kunnen begrijpen van het begrip '*klasse*' door Poulantzas binnengebracht. 'Sociale klasse' is een concept dat de effecten aangeeft van het geheel van de structuren, 'van de matrix van een produktiewijze of van een maatschappijformatie op de agenten die er de dragers van zijn' (6). Dit moeten we volgens Poulantzas zo verstaan, dat 'een sociale klasse wordt gedefinieerd door haar positie in het geheel van de maatschappelijke praktijken, dit wil zeggen door haar positie in het geheel van de maatschappelijke arbeidsdeling die naast de economische, ook de politieke en ideologische verhoudingen

omvat' (7). Dus het concept 'sociale klasse' duidt op de structuuruitwerking (effet de structure) in de maatschappelijke arbeidsdeling (de maatschappelijke verhoudingen en praktijken). De sociale klassen vallen in deze zin samen met klassepraktijken, met de economische, politieke en ideologische klassenstrijd. Met zijn definitie van het concept 'klasse' wil Poulantzas geenszins beweren dat de structuren *chronologisch* voorafgaan aan de klassen. Hij stelt daarentegen wel dat de wetenschap in haar analyse steeds twee terreinen moet onderscheiden: enerzijds het terrein van de *structuren* (op het niveau van het economische zijn dit de productieverhoudingen waarbinnen de produktiekrachten zich ontwikkelen) en anderzijds het terrein van de *maatschappelijke verhoudingen* (opnieuw wat het economische betreft zijn dit sociale productieverhoudingen). Over de relaties tussen deze twee onderscheiden terreinen stelt Poulantzas dat er een determinatie bestaat van de structuren - maar dan van *het geheel* van de structuren, de matrix - op de sociale klassen. Precies omdat het over het geheel van de structuren gaat, bestaat er een theoretische onmogelijkheid dat de klassen als geconstitueerd zouden kunnen worden beschouwd voor zoverre daarbij nog alleen gedacht wordt aan arbeiders die zich *in hun economische strijd* syndicaal gegroepeerd hebben. De teksten van Marx waarover Poulantzas beweert dat ze niet geïnterpreteerd mogen worden in de lijn van een historico-genetische lectuur, blijken hier hun eigenlijke betekenis prijs te geven. 'Om kort te gaan, wat door Marx wordt voorgesteld als een problematiek betreffende het historisch bestaan, slaat enkel op een theoretische onmogelijkheid' (8).

We moeten nu preciseren waaruit het fundamentele onderscheid bestaat tussen het terrein van *structuren* en dat van de *maatschappelijke verhoudingen*. Dit laatste terrein bestaat geheel en al uit *praktijken*, uit klassenpraktijken en uiteindelijk uit *klassenstrijd*.

Hoe moeten we ons op meer nauwkeurige wijze de werkelijkheid voorstellen die door het begrip 'klassenstrijd' wordt aangeduid?

Ten eerste moeten we hierbij denken aan de *politieke praktijk* met het inzicht voor de geest dat aan deze politieke praktijk een heel specifieke rol toekomt die Poulantzas als volgt definieert: 'de politieke klassenstrijd is het *surdeterminerend* niveau binnen het terrein van de klassenstrijd - binnen de sociale relaties - daar de politieke klassenstrijd de tegenspraken van deze sociale relaties concentreert en daar ze de relaties reflecteert die bestaan op de andere niveaus van de klassenstrijd' (9).

Met de relaties op de andere niveaus binnen de klassenstrijd worden de economische en de ideologische klassenstrijdverhoudingen bedoeld. De structuur 'staat' moet volgens Poulantzas dan ook begrepen worden als 'de materiële verdichting van een machtsverhouding tussen de klassen en klassefracties' (10). In het complex verband tussen de klassenstrijd en de staat is het de klassenstrijd die de staatsstructuur haar vorm geeft. Daar de verschillende vormen van klassenstrijd zich op het niveau van de staat verdichten,

is het uiteindelijk de politieke klassenstrijd die aan de staatsstructuur haar vorm geeft. De staat speelt zodoende een constitutieve rol in het bestaan en in de reproductie van de klassenstrijd; op die wijze toont Poulantzas aan dat de staat ook altijd in de produktieverhoudingen aanwezig is (11).

Ten tweede hebben wij ons rekenschap te geven van het feit dat er naast de determinatie die van de structuren uitgaat op de praktijken ook een andere 'serie vragen bestaat: namelijk de vragen die de "actie" van de politieke praktijken op de structuren betreffen' (12).

Terwijl de structuren de strijdverhoudingen als hun effecten voortbrengen, bepalen deze structuren meteen ook hoe de strijdverhoudingen zich manifesteren. Nochtans is de bepaling die van de structuren uitgaat niet van dusdanige aard dat de conjunctuur (het 'nu' waarin we leven) een eenvoudige uitdrukking van de structuur zou zijn. De bepaling die van het structurele terrein uitgaat op het terrein van de praktijken is veeleer van die aard dat de structuur 'grenzen voortbrengt waarbinnen de vormen van klassenstrijd kunnen variëren' (13).

En doordat de politieke strijdpraktijk als surdeterminerende vorm van klassenstrijd op haar beurt het vermelde niveau van concentratie en van reflectie vormt van de tegenspraken op de andere niveaus, kan men spreken over grenzen in de tweede graad waar het gaat om de grenzen van het veld van de politieke klassenstrijd. Aldus gesitueerd intervenueert de politieke klassenstrijd op de structuur en is ze verantwoordelijk voor de transformatie van de structuur. Poulantzas bestrijdt wel een bepaalde voluntaristische opvatting van de klassenstrijd maar heel zijn analyse omtrent de klassen in strijd culmineert wel in de stellingen die Althusser als volgt heeft geformuleerd: 'De klassenstrijd is de motor van de geschiedenis' (14). Poulantzas formuleert die zelf als volgt: 'de politieke klassenstrijd is het knooppunt van het proces van transformatie, een proces dat niet te maken heeft met een historisch - diachronisch - proces dat aangedreven zou worden door een soort 'auctor', de klasse als subject' (15).

2. De belangen van de klassen.

Met het begrip klasse werd bedoeld: de effecten die het geheel van de structuren op de dragers van deze structuren hebben. Deze dragers worden met name binnen een terrein van sociale verhoudingen en van klassenstrijdpraktijken geplaatst. Om nu te komen tot het begrip van de belangen van deze klassen, moeten we voorafgaandelijk inzicht verwerven in het begrip *macht*. Eerst en vooral behoort het begrip macht tot hetzelfde veld, waartoe ook het begrip klasse behoort, namelijk dat van de praktijken. Vervolgens specificeert het begrip macht de conflictueuze klassenrelaties en het geheel van de klassenpraktijken als *machtsrelaties* en als *machtspraktijken*. De machtsverhoudingen hebben niet uitsluitend betrekking op klassenrelaties. Poulantzas

refereert in deze aan de verhoudingen tussen man en vrouw. Hieruit mag echter niet de conclusie getrokken worden dat deze verhoudingen geen klassekarakter bezitten, of dat ze niets met politieke macht te maken hebben. Integendeel, in iedere in klassen verdeelde maatschappijformatie heeft elke vorm van macht een klassekarakter. Ook al reiken machtsverhoudingen verder dan klassenverhoudingen dan nog zijn zij, volgens Poulantzas, met specifieke apparaten (bv. het huwelijk, het gezin) verbonden die de machtsverhoudingen belichamen en reproducen en die uiteindelijk als ideologische staatsapparaten de klassenmacht reproducen en dit geldt des te meer voor de staat zelf die door zijn acties in *alle* machtsverhoudingen ingrijpt en die in wezen het knooppunt is van heterogene machtsverhoudingen (16).

Het machtsbegrip zegt dus dat de effecten van het geheel van de structuren - (en niet uitsluitend van de bestaande produktieverhoudingen d.w.z. van de bezitsverhoudingen en eigendomsverhoudingen ten overstaan van de produktiemiddelen) - op hun dragers steeds gespecificeerd zijn als machtsverhoudingen of nog als sociale praktijken die wezenlijk neerkomen op de uitoefening van dominantie van één klasse op een andere. Deze invulling van het begrip macht heeft zwaarwegende consequenties. Macht behoort dan niet tot het terrein van de structuren: de structuren functioneren volgens wetten die wetenschappelijk te achterhalen zijn en het is een onwetenschappelijke mystificatie om op dit niveau over macht te spreken. Macht behoort tot het terrein van de sociale verhoudingen. Voorzover op dit terrein de sociale klassen op economisch niveau elkaar bestrijden, laat de dominante klasse aanhoudend haar economische macht wegen op de onderdrukte klasse.

Voorzover nog steeds op dit zelfde terrein de sociale klassen in politieke klasstrijd zijn verwickeld, laat de heersende klasse haar politieke macht wegen op de overheerste klasse, enz. . . . Met andere woorden, Poulantzas verzet zich tegen *iedere* volgens hem *ideologische opvatting* die van de macht een 'iets' maakt dat aan sommige structuren zou toekomen en waarvan iets anders, de sociale relaties met name, zou worden afgeleid. In plaats van deze substantificering van de macht stelt hij dat de sociale verhoudingen als strijdrelaties steeds machtsverhoudingen zijn.

De macht van een sociale klasse is eerst en vooral uitdrukking van haar objectieve plaats binnen de economische, politieke en ideologische verhoudingen. Deze plaats omvat de praktijken van de in strijd zijnde klassen, dit wil zeggen de ongelijke verhoudingen van dominantie en subordinatie die verankerd zijn in de maatschappelijke arbeidsdeling. Met andere woorden, de plaats van iedere klasse en daarmee haar macht wordt begrensd, d.i. bepaald, door de plaats en de macht, van andere klassen. Zodoende is het veld van de macht strikt relationeel.

Nadat Poulantzas het concept macht heeft gesitueerd als een specificatie van de sociale relaties stelt hij de volgende definitie van het begrip voor: 'door

de macht zal worden aangegeven het vermogen van een sociale klasse om haar objectieve specifieke belangen te verwezenlijken' (17).

Met deze definitie voor ogen wordt duidelijk waarom we voorafgaandelijk inzicht moesten verwerven in het concept macht vóór het ons mogelijk werd duidelijk te maken wat de *belangen* van een sociale klasse zijn. Het gaat er om een concept dat ingeroepen wordt ter definitie van datgene wat de macht van een klasse is, waarbij we gezien hebben dat elke vorm van macht uiteindelijk een klassekarakter bezit. Zoals we in het derde deel zullen zien, vormt de staatsmacht hier geenszins een uitzondering op. We mogen in ieder geval het volgende niet uit het oog verliezen. De macht hangt rechtstreeks af van de exacte relatie die bestaat tussen de aanwezige sociale krachten die met elkaar in strijd zijn gewikkeld. Daarom is het vermogen van een klasse om haar belangen te verwerklijken onvermijdelijk in oppositie met het vermogen van de andere klassen om hun belangen te verwerklijken. In die zin is een machtsverhouding steeds een soort van demarcatielijn die aangebracht is en die als demarcatielijn de plaatsen bepaalt zowel van de heerschappij als van de onderdrukking.

Tot de eigenlijke verheldering van het concept 'belang' moeten we nu nog overgaan. We zullen daartoe ons eerst afvragen welke relaties de klassenbelangen hebben, zowel tot het terrein van de structuren als tot dat van de praktijken. Op de tweede plaats zullen we de vraag stellen naar de betekenis van de term objectieve klassenbelangen. Dit alles doen we teneinde een adequaat concept van het belang te kunnen uitwerken.

De belangen behoren niet tot het terrein van de structuren. Aldus beschouwd zijn de categorieën loon en winst voor zover ze elementen binnen de structuur aanduiden, geenszins het belang van de arbeider en van de kapitalist. In dit structureel verband zijn het gewoon economische categorieën die twee pijlers van de structuur benoemen. Uit het feit echter dat de belangen theoretisch gezien op het terrein van de sociale relaties en praktijken gelokaliseerd moeten worden, volgt niet dat ze in de psychologiserende sfeer zouden thuishoren waar ze in verband zouden staan met het gedrag van het individu. Wat volgt daar wel uit?

We hebben gezien dat het concept *klasse* de effecten aangeeft van de structuren op de dragers ervan en verder hebben we gezien dat het concept *klassepraktijk* een werkzaamheid aanduidt die uitgeoefend wordt binnen de grenzen die door de structuur worden getrokken. Het is in het verlengde van deze twee concepten dat Poulantzas het concept 'belangen' als volgt omschrijft: 'de belangen geven deze grenzen aan voorzover ze op een particulier niveau de *uitgebreidheid van het veld* zijn van de praktijk van een klasse in relatie tot de praktijken van de andere klassen, kortom de uitgebreidheid van de 'actie' van de klassen, bv. de loonstrijd, binnen de machtsrelaties' (18).

Ofschoon Poulantzas, gezien de opvatting die hij heeft van het wetenschappelijk karakter van het marxisme, de conceptuele abstractie niet schuwt, heeft

deze nieuwe stap in zijn begrippelijke constructie toch een zeer duidelijke draagwijdte. Een klassenpraktijk vindt plaats overal waar pertinente effecten zichtbaar zijn die wijzen op de werkzaamheid van een sociale kracht. Deze sociale kracht die werkzaam is, bestaat zelf uit effecten die de structuren hebben op dit veld van de klassenstrijd. Het gaat er echter om effecten die zich op dubbele wijze reflecteren: enerzijds voorzoverre ze een sociale kracht als deze bepaalde sociale kracht de drempel van het bestaan doen overschrijden en anderzijds voorzoverre ze deze sociale kracht – in een duidelijk geval een goed onderscheidene klasse – ‘de horizon van haar actie als sociale kracht uittekent’ (19).

Welnu deze actie-horizon, zowel de horizon van de economische als van de politieke als nog van de ideologische actie van een klasse, is het objectieve belang van deze klasse. Het is dus de macht die een sociale klasse – steeds gezien in het geheel van de structuur waarvan ze het effect is – zou kunnen uitoefenen op de diverse niveaus van de economische, van de politieke en van de ideologische machtsverhouding. Aldus heeft Poulantzas ook het concept belang van een klasse ontleedigd van iedere referentie aan antropologische beschouwingen, waarin eventuele collectieve groepssubjecten geanalyseerd zouden worden op het niveau van wat zij als hun belang zouden ervaren.

B. Het individu ontstaat als juridisch subject vanuit de interventie van de kapitalistische staat binnen de economische klassenstrijd als het isoleringseffect.

Het behoort opnieuw tot het marxistisch gemeengoed om het individu te definiëren als klassenindividu: als één van de dragers van bepaalde klassenrelaties en klassebelangen. Nochtans is met dit gemeengoed op diverse wijzen omgegaan. De manier waarop Poulantzas er mee werkt bedoelt eerst en vooral kritiek te leveren op het onwetenschappelijk omgaan met de tekst van Marx, waarin deze laatste spreekt over het vrije individu en met name voor ‘de plaatsing van het individu als een arbeider in deze naaktheid’ (20).

Vervolgens vat Poulantzas samen wat het marxisme als wetenschappelijk betoog dan wel te zeggen heeft over het individu.

1. De mythische opvatting van het individu.

Marx heeft een veertigtal zeer inspirerende bladzijden gewijd aan de vormen van produceren die vooraf zijn gegaan aan de kapitalistische produktiewijze. Hij laat er zien dat de gemeenschap zozeer overheersend was in de despotische produktiewijze dat het enige individu de despoot was in wie deze gemeenschap zich incarneert. Hij gaat er vooral in op de antieke produktiewijze waarin het individu een functioneel element van de gemeenschap blijkt, ook

al heeft deze nood aan dit element. Hij bespreekt de feodale produktiewijze, waarin opnieuw de afzonderlijke agenten van de produktie organisch verbonden zijn en blijven met de gemeenschap als geheel en ten slotte beschrijft Marx hoe deze agenten van de produktie bevrijd worden, zowel van de banden van de afhankelijkheid als horige en als bezit van een meester, alsnog van de natuurlijke banden die hen in de feodaliteit tot een onderdeel maakten van een natuurlijk domein. Deze, aldus bevrijde individuen komen meteen naakt te staan: zonder banden bestaan ze alleen als de individuele bezitters van hun eigen arbeidskracht. Als individu met een eigen naam hebben ze in de kapitalistische produktiewijze het arbeidscontract te ondertekenen waarin wordt vastgelegd tegen welk loon ze hun arbeidskracht voor welke tijd verkopen.

Voor Poulantzas 'heeft dit alles in strikte zin niets te maken met de reële verschijning binnen de produktieverhoudingen van de agenten als 'individue' (21).

We zullen dus in een wetenschappelijk vertoog over het kapitalisme nooit mogen zeggen, daar zijn ook de reële bestaande individuen. Integendeel, we zullen er steeds van moeten uitgaan dat de agenten binnen het proces van de kapitalistische produktie enkel en alleen mogen vermeld worden als de *stutten* van de daar gevestigde structuren.

Marx liet immers in zijn beschrijving van de overgang van de feodaliteit naar het kapitalisme geenszins zien dat de geschiedenis op het punt van deze overgang zou bevallen zijn van het individu in zijn naaktheid. Hij toonde een structurele transformatie aan door te wijzen op een effect van deze transformatie. Dit effect was dat het een theoretische vooronderstelling is van de kapitalistische produktiewijze dat de dragers van de produktieverhoudingen er op een bepaalde manier functioneren, manier die gesuggereerd wordt door deze dragers te bestempelen als naakte individuen.

Deze demystificatie van het individu is geen doel op zich. Bovendien blijft het waar dat onder de agenten van de kapitalistische produktieverhoudingen zo iets leeft als het besef dat ze persoonlijke individuen zijn, d.w.z. telkens een iemand, - ook los van de klassenverhoudingen waartoe ze behoren. Wellicht leeft onder hen ook iets als het besef dat ze persoonlijke belangen hebben, d.w.z. belangen die te onderscheiden zijn van de belangen van de klassen waartoe ze behoren. Hierover stelt Poulantzas zijn duiding voor.

2. Het individu als het isoleringseffect.

Bij deze duiding gaat Poulantzas uit van de fundamentele wijze waarop de kapitalistische staat betrokken is op het gebeuren van de klassenstrijd en er intervenueert.

In tegenstelling tot de gesloten klassen - kasten of standen in de feodale maatschappij, waar de agenten op grond van hun natuur voor eens en altijd toe behoren, - zijn de klassen in de kapitalistische maatschappij 'open klassen'. De herkomst van de agenten bindt hen niet aan voorbestemde posities.

Deze open klassen leiden volgens Poulantzas tot een tot dan toe onbekende rol van de staat: de staat moet de geïndividualiseerde agenten over de klassen verdelen, hij moet de agenten zo formeren en africhten, kwalificeren en onderwerpen, dat ze deze of gene klassepositie innemen kunnen waaraan ze niet van nature of door geboorte gebonden zijn. Deze functie wordt vervuld door het onderwijs, het leger, het gevangeniswezen en de bureaucratie. Door deze individualiserings- en normaliseringsmechanismen is de specificiteit van de klassen in het kapitalisme ingebed in de materialiteit van de staat (22).

De genoemde naaktheid van het kapitalistisch individu betekent dat het als onmiddellijk producerende niet alleen geen bezitter is van de produktiemiddelen maar er ook reëel van gescheiden is. Zo ontstaat de 'vrije arbeider' die nog slechts zijn arbeidskracht bezit. Deze specifieke structuur van de kapitalistische produktieverhoudingen maakt van de arbeidskracht een waar en transformeert de meerarbeid in meerwaarde. Deze structuur leidt eveneens tot de relatieve scheiding van staat en economie. De relatieve scheiding tussen staat en economie mag volgens Poulantzas echter niet als een uitwendige verhouding tussen beide verstaan worden, maar slechts als de constitutieve aanwezigheid van het politieke in de reproductie van de produktieverhoudingen wat dus neerkomt op een constitutieve aanwezigheid van de staat in de klassenstrijd (23).

Wanneer dit alles wordt door de kapitalistische staat juridisch geïnstitutionaliseerd voorzover deze staat de onmiddellijk producerende oproept als personen, in staat om op individuele wijze een arbeidscontract te ondertekenen. Poulantzas schrijft: 'Dit betekent dat de agenten van de produktie in feite slechts als 'individuen' verschijnen binnen de superstructurele verhoudingen die de rechtsverhoudingen zijn' (24). Het is volgens Poulantzas ook de functie van het geaxiomatiseerd juridisch systeem om zich tegelijkertijd te presenteren als de eenheid van de geïndividualiseerde agenten (25). Terwijl zich op economisch vlak een kapitaalsconcentratie en een socialisering voordoen, worden dus simultaan op politiek en op juridisch vlak een atomisering doorgezet; er wordt een beroep gedaan op individuen die subjecten zijn, afgezien van de wijze waarop ze economisch bepaald zijn en in de abstractie van de sociale klasse waarvan ze de dragers zijn. We zeggen afgezien van het economische. Maar we moeten hieraan toevoegen dat deze juridische abstractie van 'het subject' meebrengt dat de onmiddellijk producerenden in het kapitalisme hun sociale relaties inderdaad niet langer ervaren voor wat ze zijn: zonder meer klassenrelaties.

Het isoleringseffect dat door de kapitalistische staat wordt bewerkstelligd is verschrikkelijk reëel. 'Het heeft een naam, de *concurrentie* onder de loonarbeiders en onder de kapitalisten die privé-eigenaars zijn' (26).

Dit voorbeeld kan volstaan om te laten zien hoe het besef wordt opgeroepen van 'een individu-zijn' dat niet samenvalt met dat van het klassenindividu

en hoe het aldus opgeroepen besef invloed heeft op de economische klassenstrijd met name. Het feit dat de onmiddellijk producerenden elkaar als concurrenten zien (bv. om aan werk te komen) is steeds het zwakste punt geweest van de klasse van de loonarbeiders in strijd. Dit feit is het effect zowel van het juridische als van het ideologische. Tegen deze achtergrond is duidelijk waarom Poulantzas er niet aan denkt om het begrip 'persoon-individu' of het begrip individueel belang op te nemen als begrippen die operationeel zouden kunnen worden gemaakt in het marxisme. De vraag naar de relatie tussen klassenbelang en individueel belang wijst hij dus af door aan te tonen dat het spreken over individueel belang niet toevallig toekomt aan de superstructurele relaties van het juridische voorzoverre deze aan de strijd voor de klassenbelangen van het proletariaat haar kracht ontnemen.

C. Het algemeen belang, gepresenteerd door de kapitalistische staat: enerzijds een mystificatie, anderzijds enige waarborg voor de economische belangen op korte termijn van de onderdrukten.

Het begrip algemeen belang behoort zonder meer niet tot de grondbegrippen van het marxisme. Omdat de belangen die het marxisme wel kent volgens Poulantzas de horizons zijn die aan de klassen in machtsstrijd verwickeld voor hun actie worden uitgetekend en dit als effect van het geheel van de structuren, is het zinloos om over zoiets als een algemeen belang te spreken.

Of juist binnen een wetenschappelijk marxistisch discours is dit onmogelijk zolang dit discours als object heeft de analyse van de klassenmaatschappij.

Ondertussen weet het marxisme wel dat het concept, of het pseudo-concept, van het algemeen belang omloop heeft binnen de burgerlijke politiek en sociale wijsbegeerte waar dit concept doorgaans wordt opgehangen aan de staat die de vertegenwoordiger zou zijn van dit algemeen belang. Vandaar dat ook op dit punt de marxistische transcriptie van het thema van de belangen neerkomt op de demystificatie van één van de termen.

We hebben gezien dat in het marxisme, volgens Poulantzas' interpretatie, macht een praktijk is die door klassen wordt uitgeoefend binnen de klassenstrijd-verhoudingen. De staatsmacht vormt hier geen uitzondering op. De staat is het *centrum* van de politieke machtsuitoefening en 'bezit' zelf geen macht. Poulantzas maakt dan ook een heel duidelijk onderscheid tussen staatsmacht, een praktijk, en staatsapparaten binnen de structuur staat. De staatsapparaten zijn de instituties die de macht van bepaalde klassen of klassefracties op politiek niveau organiseert. Tussen en binnen de verschillende staatsapparaten bestaan tegenstellingen. Poulantzas ziet deze tegenstellingen als weerspiegeling van de tegenstellingen tussen de sociale klassen en de daarmee samenhangende belangentegenstellingen. De staat moet dan

ook niet opgevat worden als een breukloos monolithisch blok, maar als de materiële verdichting van machtsverhoudingen die tot uiting komen in tegenstellingen tussen en binnen de staatsapparaten. De concrete politiek van de staat moet zodoende begrepen worden als de resultante van de klassentegenstellingen zoals deze zich tussen en binnen de staatsapparaten manifesteren. Deze politiek zal volgens Poulantzas op langere termijn steeds beantwoorden aan de belangen van die klasse of klassefractie die de staatsmacht in haar 'bezit' heeft. Met andere woorden: 'de staatsmacht is de macht van een bepaalde klasse of klassefractie aan wiens belangen de staat uiteindelijk beantwoordt, welke macht die bepaalde klasse of klassefractie steeds uitoefent over de andere klassen of klassefracties' (27). Deze bepaalde klasse of klassefractie wordt de hegemonische klasse(-fractie) genoemd. De staat organiseert de belangen van deze hegemonische klasse(-fractie) en doet het daarbij voorkomen alsof deze belangen beantwoorden aan het algemeen belang. De staat kan deze organisatieterol alleen vervullen op grond van het feit dat hij relatief autonoom is ten opzichte van de hegemonische klasse(-fractie). Deze relatieve autonomie, die voortkomt uit de relatieve scheiding tussen de staat en de productieverhoudingen, komt tot uiting in de compromissenpolitiek van de staat. Of zoals Poulantzas het uitdrukt: 'de staat organiseert en reproduceert de klassenhegemonie, doordat hij een variabel compromissengebied tussen heersende en overheerste klassen afbakt, en daarbij de heersende klassen vaak op korte termijn tot materiële offers dwingt om op langere termijn de reproductie van hun heerschappij veilig te stellen' (28). Op deze wijze ~~rekent Poulantzas af met de ideologische mystificatie van de 'sociale functies' van de welvaartsstaat, omdat ook deze functies op langere termijn overeenkomen met de belangen van de gehele burgerlijke klasse onder leiding van de hegemonische klassefunctie, het monopolie-kapitaal. Omdat de staat aldus steeds een klassenstaat is in het kapitalisme kan het a priori niet mogelijk zijn dat deze staat de vertegenwoordiger zou zijn van een algemeen belang. Overigens hebben we reeds gezien, meer bepaald toen we de kritiek maakten van het burgerlijk concept van het individu, dat de kapitalistische staat - die maar al te reëel bestaat als politieke en juridische structuur - intervenueert binnen de economische klassenstrijd door er de dragers van de proletarische klasse geïsoleerd op te roepen als afzonderlijke juridische subjecten. Het is in deze zelfde lijn van interveniëren dat 'de staat zich uitgeeft als representatief voor 'het algemeen belang' onderliggend aan de divergerende en concurrentiële economische belangen' (29).~~

Aldus zien we hoe de kapitalistische staat in één en dezelfde beweging de agenten van de sociale klassen isoleert, voor hen ondoorzichtig maakt dat ze op economisch vlak in het kapitalisme niets dan klassenindividuen zijn, om hen te doen geloven dat er een politieke structuur is die hun aller politieke eenheid vertegenwoordigt. Op deze wijze die nog versterkt wordt door de werking van een aantal ideologische mechanismen, ontstaat de gedachte aan

'dit politieke lichaam dat het volk en/of de natie is' (30) en dat ook zijn algemeen belang zou hebben.

Poulantzas' opvatting van de relatieve autonomie van de staat en van de staat als de materiële verdichting van een machtsverhouding tussen de sociale klassen die op een specifieke manier tot uitdrukking komt in tegenstellingen tussen en binnen de staatsapparaten, is tevens zijn antwoord op de in het begin gestelde vraag naar de relatie tussen sociale klasse, macht en staat. Met een dergelijke interpretatie van het marxisme verzet hij zich tegen iedere opvatting van de staat als een instrument, een werktuig, in handen van een bepaalde klasse waarbij de staat geen enkele autonomie toekomt. Ook verzet hij zich tegen een subjectivistische interpretatie van de staat met een absolute autonomie die zogenaamd terug te voeren is op de rationele macht van de staat en op de dragers van deze macht, de bureaucratie en de politieke elites (31). Naast de genoemde organisatie-functie van de staat mag men in Poulantzas' opvatting nooit uit het oog verliezen dat 'de staat deze particuliere functie bezit de cohesie-factor te zijn tussen de niveaus van een maatschappijformatie' (32). Via de invloed die uitgaat van de politieke structuur en van de diverse staatsapparaten garandeert de staat op de allereerste plaats de reproductie van de bestaande productieverhoudingen en aldus dient hij de belangen van de binnen deze kapitalistische productieverhoudingen dominante klasse. Maar anderzijds toont Poulantzas aan hoe deze kapitalistische staat samen met de specifieke eenheid (33) die hij als politieke macht bezit en die een vorm van politieke klassemacht is, ook over een relatieve onafhankelijkheid beschikt ten aanzien van de bestaande economische klassenmacht. Dit punt is belangrijk en niet het minst in het kader van het thema van de belangen.

Poulantzas' benadering stelt hem immers in staat om de vraag te stellen naar de houding van de kapitalistische staat ten aanzien van de belangen van de gedomineerde klassen. Hij heeft er geen moeite mee om het volgende te erkennen: 'de notie van het algemeen belang van het 'volk' - ideologische notie die echter wel slaat op een institutioneel spel van de kapitalistische staat, - duidt op een reeds genoemd *reëel feit*: deze staat, gezien zijn structuur, biedt waarborgen betreffende de economische belangen van bepaalde gedomineerde klassen, en wel waarborgen die eventueel in contradictie zijn met de economische belangen op korte termijn van de dominerende klassen, zolang deze waarborgen compatibel blijven met de politieke belangen van deze dominerende klassen' (34).

Uiteindelijk komt het er op aan dat de bestaande kapitalistische productiewijze voortbestaat; dit is het lange-termijnbelang van de dominerende klasse. Daartoe moet deze laatste echter wel een aantal veren laten op het niveau van hun economische belangen en Poulantzas toont aan dat de kapitalistische staat, hoewel een klassenstaat, toch bewerkstelligt dat er een sociale politiek wordt gevoerd en dat er een sociale wetgeving tot stand komt die in het onmiddellijk belang is van de arbeidersklasse. Naarmate het kapitalisme zich

ontwikkeld heeft in de richting van een monopolie-kapitalisme van de staat, is de arbeidswetgeving ook met de dag reëler geworden. Poulantzas begrijpt wel dat de sociaal-democratie op deze mogelijkheid wedt maar voor zover ze zich heeft beperkt tot een strijd die de kapitalistische produktiewijze zelf wil zien overleven met als enige hoop om dank zij haar strijd binnen de staatsapparaten tot een voor de arbeidersklasse iets gunstiger compromis te komen, acht hij de sociaal-democratie ons inziens terecht, on-marxistisch ingesteld.

Afrondende beschouwingen

Het belang van Poulantzas' opvatting ligt voornamelijk in het feit dat hij de verhouding tussen sociale klassen, macht en staat analyseert als een *objectieve verhouding*. In die zin zet hij zich ook af tegen een instrumentele opvatting van de staat, hetgeen voor hem betekent dat wanneer de *functie* van de staat in een bepaalde maatschappijformatie en de *belangen* van de heersende klasse in deze formatie *overeenstemmen*, dit het geval is op grond van het systeem zelf: *de directe deelname van leden van de heersende klasse aan het staatsapparaat is niet de oorzaak maar het gevolg*, en bovendien een bijkomend en toevallig gevolg van deze objectieve overeenstemming. Hij gaat nog verder door te stellen dat de kapitalistische staat de belangen van de kapitalistenklasse dan het beste dient, indien de leden van deze klasse niet rechtstreeks aan het staatsapparaat deelnemen, met andere woorden, als de *heersende klasse niet de politiek regerende klasse* is. (35)

De fundamentele these van zijn structuralistische visie is dus dat de functies van de staat eerder bepaald worden door de structuren van de maatschappelijke formatie dan door mensen die machtsposities binnen de staat bezetten en dat deze staatsfuncties erop gericht zijn deze structuren te handhaven. In deze zin moet ook de staat als cohesie-factor begrepen worden.

In feite analyseert Poulantzas de genoemde probleemstelling dus op twee terreinen, dat van de structuren en ook dat van de praktijken, waarbij hij enerzijds stelt, dat de structuren de grenzen aangeven waarbinnen de (klassen-)praktijken zich manifesteren en hij anderzijds het primaat van de klassenstrijd stelt als de motor om de structuren te transformeren. Deze praktijken zijn dus altijd maatschappelijk, d.i. structureel, bemiddeld. Het is verdienstelijk dat Poulantzas hierop de aandacht heeft gevestigd. De politieke praktijk zal uiteindelijk de transformatie van de niet aangegeven contradictoire verhouding tussen de economische, politieke en ideologische structuur in een bepaalde conjunctuur teweeg moeten brengen. De politieke praktijk bepaalt met andere woorden hoe deze structurele verhouding zich zal ontwikkelen, binnen grenzen die door deze contradictoire verhouding zelf gesteld worden. De staat is zodoende tegelijkertijd de cohesie-factor van een maat-

schappijformatie in de structuur (als de materiële verdichting van een machtsverhouding) waarbinnen in een bepaalde conjunctuur, de klassenstrijd-verhoudingen van een zodanige aard zijn dat deze leiden tot een transformatie van de kapitalistische staat en van de hele maatschappijformatie. De structuur 'staat' is dus zowel cohesie- als transformatiefactor, natuurlijk naast zijn genoemde eenheidscheppende en organisatiefunctie. Over de verenigbaarheid van deze twee factoren laat Poulantzas ons slechts gissen, hetgeen als een belangrijk kritiekpunt beschouwd mag worden, ondanks de grote coherentie die zijn werk laat zien.

Zelf is hij van mening dat een algemene theorie van de staat niet kán bestaan en dus ook niet een vergelijkbare theorie van de overgang van één staat (de kapitalistische) naar een andere (de socialistische). Wel is het mogelijk om algemene theoretische uitspraken over de staat te doen, die enkel en alleen theoretisch-strategische aanduidingen in een praktische toestand zijn, die weliswaar als aanleidingen tot handelen kunnen fungeren, maar dan alleen als aanwijzingen. Voor Poulantzas bestaat er altijd 'een structurele distantie tussen theorie en praktijk, tussen de theorie en de werkelijkheid' (36). Een distantie die soms de verbanden moeilijk inzichtelijk maakt en die op een crisis in het marxisme kan duiden (37). Aangaande de relatie tussen structuur en praktijk doet zich een ander probleem voor. Zoals gezegd definieert Poulantzas het concept klasse als 'het effect van het geheel der structuren op de dragers ervan', dit is de structurele bepaling van een klasse. Deze *structurele bepaling van de klassen die bepalend is voor de objectieve belangen van de verschillende klassen, en die slechts bestaat als klassenstrijd, onderscheidt hij van een klassestandpunt in de conjunctuur*, waarmee hij de concrete situatie van de klassenstrijd wil aanduiden. Wanneer de structurele bepalingen van een klasse herleid worden tot het klassestandpunt betekent dit volgens Poulantzas dat men de *objectieve* bepaling van de *posities* van de sociale klassen inruilt voor een 'relationele' ideologie van de 'sociale bewegingen' (38). Want, zo redeneert Poulantzas, 'een maatschappelijke klasse heeft niet noodzakelijk een klassestandpunt dat overeenkomt met haar *belangen*, die zelf weer door haar *klassebepaling* begrensd zijn als horizon van haar strijd' (39). Het dualisme tussen structuren en praktijken is ook hier duidelijk; structuren kunnen niet tot praktijken herleid worden. Zodoende moet de strijd tussen de maatschappelijke klassen begrepen worden als strijd van klassebelangen en kan een structurele klassenbepaling op zich nooit tot een praktijk herleid worden, dit wil zeggen, kan zelf nooit als strijd tussen de klassen bestaan. Wel is het mogelijk om te stellen dat de structurele bepaling van de klassen zich uitdrukt in klassestandpunten van de klassen in strijd om hun belangen te realiseren.

Tenslotte is Poulantzas ons inziens terecht van mening 'dat een eigen "klassebewustzijn" en een autonome politieke organisatie van de klassen die in strijd gewikkeld zijn, geenszins nodig zijn opdat de klassenstrijd plaats zou hebben

en wel op alle gebieden van de maatschappelijke werkelijkheid. Het werkingsveld van wat men gewoonlijk onder een eigen 'klassenbewustzijn' en een autonome politieke organisatie verstaat, (...) is het veld van de klassestandpunten en de conjunctuur, die de voorwaarden vormen waaronder de klassen als maatschappelijke krachten kunnen optreden' (40).

NOTEN

- (1) L. Althusser: *Lire le Capital*. Maspéro, t.I, blz. 19.
- (2) N. Poulantzas: *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*. Presses Universitaires de France, 1970. blz. 11.
- (3) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*. Maspéro. 1975. t.I, blz. 56.
- (4) N. Poulantzas: *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 30. 43. 46.
- (5) Idem: blz. 29.
- (6) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro. 1975. t.I. blz. 66.
- (7) N. Poulantzas: *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Editions du Seuil, 1974. blz. 10.
- (8) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro. 1975. t.I. blz. 74.
- (9) Idem: blz. 76.
- (10) N. Poulantzas: *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, P.U.F., 1978. blz. 141.
- (11) Idem: blz. 42.
- (12) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*. Maspéro. 1975. t.I. blz. 95.
- (13) Idem: blz. 97.
- (14) L. Althusser: *Reponse à J. Lewis*. Maspéro 1973. blz. 26.
- (15) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro. 1975. t.I. blz. 77.
- N. Poulantzas: *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 49.
- (16) Idem: blz. 48 en 163.
- (17) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*. Maspéro. 1975. t.I. blz. 107.
- N. Poulantzas: *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 161.
- (18) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro. 1975. t.I. blz. 115.
- (19) Idem: blz. 116.
- (20) K. Marx: *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*. Dietz, 1953. blz. 375.
- (21) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro. 1975. t.I. blz. 133.
- (22) N. Poulantzas: *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Editions du Seuil, 1974. blz. 33.
- (23) N. Poulantzas: *L'Etat, de Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 19. 20.
- (24) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro. 1975. t.I. blz. 134.
- (25) N. Poulantzas: *L'Etat, de Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 95.
- (26) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*. Maspéro. 1975. t.I. blz. 136.
- (27) Idem: blz. 102.
- N. Poulantzas: *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*. Editions du Seuil, 1974. blz. 24.
- N. Poulantzas: *L'Etat, de Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 145. 147. 152. 162.
- (28) N. Poulantzas: *L'Etat, de Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 139. 205.
- (29) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*. Maspéro. 1975. t.I. blz. 139.
- (30) Idem: blz. 140.
- (31) N. Poulantzas: *L'Etat, de Pouvoir, le Socialisme*. P.U.F., 1978. blz. 141.
- (32) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro. 1975. t.I. blz. 20.
- (33) Met deze eenheid wordt niet de macht als een kwantificerende grootheid of de 'machtsom

gelijk aan nul' bedoeld. Zie N. Poulantzas: *L'Etat, de Pouvoir, le Socialisme*, P.U.F., 1978, blz. 144, 150, 161.

(34) N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro, 1975, t. II, blz. 10.

(35) N. Poulantzas: The Problem of the Capitalist State, *New Left Review*, nr. 58, 1969, blz. 67-68.

(36) N. Poulantzas: *L'Etat, de Pouvoir, le Socialisme*, P.U.F., 1978, blz. 24.

(37) L. Althusser: *The Crisis of Marxism*, *Marxism Today*, July 1978, blz. 215.

(38) N. Poulantzas: *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Editions du Seuil, 1974, blz. 12.

(39) Idem: blz. 11.

(40) Idem: blz. 13.